

বিজ্ঞান জনপ্ৰিয়কৰণ আৰু মানসিকতাৰ উত্তৰণ - লক্ষ্য কিমান দূৰ?

বীৰব্ৰত দাস চৌধুৰী

(১)

আগকথা--

প্ৰাচীন যুগৰ পৰা প্ৰচলিত জনশ্ৰুতি আৰু ব্ৰিটিছৰ অধীনত অহাৰ আগৰ ভাৰত বুৰঞ্জীৰ পাত লুটিয়ালে প্ৰাচীন ভাৰতবৰ্ষত বিজ্ঞান - প্ৰযুক্তিৰ জ্ঞান আৰু চৰ্চাৰ এটি উজ্জ্বল অধ্যায় থকাটো পৰিলক্ষিত হয়। ইউৰোপৰ ইতিহাসৰ যি সময়ছোৱাক 'অন্ধকাৰ যুগ' হিচাপে আখ্যা দিয়া হয় সেই সময়তে প্ৰাচ্যৰ ভাৰতবৰ্ষ, আৰব দেশসমূহ, , গ্ৰীক দেশ, চীন দেশত গণিত চৰ্চাৰ এটি উন্নত ধাৰা আছিল বুলি ইতিহাসে কয়। তৎকালীন সমাজত মানুহৰ ভাস্কৰ্য্য , স্থাপত্য কলা, কাৰিকৰী দিশত থকা জ্ঞানৰ ৰেঙনিও ইতিহাসত প্ৰত্যক্ষ কৰা যায়। আয়ুৰ্বেদ, জ্যোতিৰ্বিজ্ঞান, গণিতশাস্ত্ৰ ইত্যাদি বিষয়ত চৰ্চা কৰি বিশেষ অৱদান আগবঢ়োৱা ভাৰতীয় পণ্ডিত সকলৰ ভিতৰত শুশ্ৰূত, চৰক, আৰ্যভট্ট, ব্ৰহ্মগুপ্ত, মহাবীৰচাৰ্য, বৰাহমিহিৰ, ভাস্কৰাচাৰ্যৰ নাম উল্লেখযোগ্য। অসমৰ প্ৰসংগত ৰংঘৰ, কাৰেংঘৰ, যুদ্ধৰ অস্ত্ৰশস্ত্ৰ, বিভিন্ন ধাতুৰ কাম কজ আদিয়ে আহোম যুগৰ অসম আৰু বিভিন্ন জনজাতীয় সমাজৰ মানুহৰ মাজত কাৰিকৰী জ্ঞান থকাৰো আভাস দিয়ে। কিন্তু মোগল, পৰ্তুগীজ, পিছলৈ ব্ৰিটিছৰ শাসনৰ অধীনত থকা বাবে আৰু বিভিন্ন ঐতিহাসিক কাৰণত আমাৰ দেশত বিজ্ঞান-গণিত চৰ্চাৰ ধাৰাটো ব্যাহত হোৱা বুলি অনুমান কৰিব পাৰি। যুদ্ধ-বিগ্ৰহ , অইন দেশৰ আত্মসনেৰে ভাৰতবৰ্ষ জুৰুলাগ্ৰস্ত হৈ থকাৰ সময়তেই ইউৰোপত নৱজাগৰণৰ সূচনা হ'ল। সমগ্ৰ ইউৰোপ যেতিয়া বিজ্ঞান আৰু সত্যৰ সন্ধানত ব্যস্ত ভাৰত সেই সময়ত পৰাধীন। সিন্ধু উপত্যকাৰ সভ্যতা থকাৰ কথা পোহৰলৈ অহাৰ আগলৈকে প্ৰাচীন ভাৰতবৰ্ষত বিজ্ঞান চৰ্চাৰ গৌৰৱোজ্জ্বল অধ্যায়ৰ দিশটোৰ বিষয়ে তৎকালীন ভাৰতীয় সমাজ অজ্ঞ হৈয়ে আছিল। ব্ৰিটিছ সকল ভাৰতবৰ্ষলৈ অহাৰ পিছত তেওঁলোকৰ শাসন কাৰ্য্যৰ সুবিধাৰ বাবেই হওঁক নাইবা অইন কাৰণতেই হওঁক আমাৰ দেশত ইংৰাজী শিক্ষাৰ প্ৰচলন হ'ল। আধুনিক বিজ্ঞান - কাৰিকৰী শিক্ষা, গৱেষণাৰ বৰ্তমানৰ ধাৰাটো আমাৰ দেশত আৰম্ভ হ'ল। ১৮৫৭ ইং চনত কলিকতা , বোম্বে, মাদ্ৰাজ বিশ্ববিদ্যালয় স্থাপন হ'ল। ভাৰত স্বাধীন হোৱাৰ আগলৈকে বিজ্ঞান-কাৰিকৰী শিক্ষা, গৱেষণাৰ প্ৰসাৰৰ বাবে কিছু উচ্চমানৰ শিক্ষানুষ্ঠান, গৱেষণাগাৰ প্ৰতিষ্ঠিত হ'ল

যদিও সংখ্যাৰ হিচাপত তেনেই সীমিত আছিল, ফলস্বৰূপে সমগ্ৰ ভাৰতবৰ্ষ জুৰি বিজ্ঞান শিক্ষা , কাৰিকৰী শিক্ষা সমহাৰত প্ৰসাৰ নহ'ল। দেশখনৰ কিছু বিশেষ প্ৰদেশৰ এচাম মুষ্টিমেয় মানুহৰ মাজতেই বিজ্ঞান শিক্ষা, জ্ঞানৰ পোহৰ সীমাবদ্ধ কৰি ৰখাটো ব্ৰিটিছ সকলৰ পৰিকল্পনা (policy) নে আৰ্থিক লাভালাভৰ লক্ষ্য আছিল সেই দিশটোত চিন্তাৰ অবকাশ আছে যদিও আধুনিক বিজ্ঞান চৰ্চাৰ প্ৰাথমিক ভেটি সেই সময়তেই আমাৰ দেশত গঢ় লৈ উঠিছিল বুলি ক'লে হয়তো ভুল কোৱা নহ'ব। পৰাধীন অৱস্থাত থাকিও নোবেল বঁটা প্ৰাপক চি. ভি. ৰমন, সত্যেন্দ্ৰনাথ বসু, জগদীশ চন্দ্ৰ বসু, মেঘনাথ সাহা, আচাৰ্য প্ৰফুল্ল চন্দ্ৰ ৰায়, এম-এছ ভাটনাগৰ আদিকে ধৰি বহুতো বিশ্ববৰেন্য ভাৰতীয় বিজ্ঞানীয়ে বিজ্ঞানৰ বিভিন্ন শাখাত উচ্চমানৰ মৌলিক গৱেষণা সম্পন্ন কৰি



বিজ্ঞানৰ ক্ষেত্ৰখনত গুৰুত্বপূৰ্ণ অৱদান আগবঢ়াই থৈ যোৱাৰ কথাটো সৰ্বজনবিদিত। এইখিনিতে উল্লেখযোগ্য যে, ওপৰোক্ত ঐতিহাসিক কাৰণ, শিক্ষাৰ ব্যাপক প্ৰসাৰৰ অভাৱ, বিজ্ঞান শিক্ষাৰ দেশজুৰি সমহাৰত প্ৰসাৰ-প্ৰচাৰৰ অভাৱ, দেশৰ আৰ্থ-সামাজিক উন্নয়নৰ আন্তঃগাঁথনিৰ দৈন্যতা, নাইবা তৎকালীন ভাৰতীয় সমাজত প্ৰচলিত উন্নাসিক নীতি নিয়মৰ বাবেই হওঁক উপনিৱেশিক শাসনৰ অধীনত থকা ভাৰতীয়ৰ মাজত বৈজ্ঞানিক সচেতনতাবোধৰ অভাৱ থাকি গ'ল। প্ৰায় সমগ্ৰ ভাৰতবৰ্ষ অন্ধবিশ্বাস-কুসংস্কাৰৰ মাজত নিমজ্জিত হৈয়ে থাকিল। প্ৰসংগক্ৰমে চিন্তাবিদ ড° হীৰেন গোঁহাই ছাৰৰ এটি মন্তব্য উল্লেখ কৰাৰ লোভ সামৰিব নোৱাৰিলো। "...আচলতে উপনিৱেশিক শিক্ষাই উচ্চবৰ্ণৰ শিক্ষিত সকলক স্বজাতিৰ পৰা কিছু দূৰলৈ আঁতৰাই নিছিল, আনকি ঘোৰ জাতি-ভেদ, ধুতি-বিধুতিৰ মাজত থকা গঞা পুৰোহিত এজনতকৈ পিছপৰা নিম্নবৰ্ণৰ হিন্দু বা অহিন্দু জনগোষ্ঠীৰ প্ৰতি তেওঁলোক অধিক বিৰাগ অনুভৱ

কৰিছিল, এই কথাটোৰ বাবে উপনিৱেশিক শাসন আছিল বহু পৰিমাণে জগৰীয়া.. (ড° হীৰেন গোঁহাই -সমীক্ষণ, প্ৰথম বছৰ প্ৰথম সংখ্যা, প্ৰকাশক ইলোৰা বিজ্ঞান মঞ্চ, নিবন্ধ "হেমচন্দ্ৰ বৰুৱাৰ যুক্তিবাদ")। বিশ্ব বুৰঞ্জী -ভাৰত বুৰঞ্জীৰ লগতে বিজ্ঞানী -সমাজ বিজ্ঞানী সকলৰ লিখনিত ওপৰোক্ত কথাবোৰ প্ৰতিফলিত হৈ আছে যদিও নিবন্ধটোৰ আলোচনাৰ প্ৰয়োজনতেই কথাখিনি পুনৰাবৃত্তি কৰি পাতনি দীঘলীয়া কৰিব লগা হ'ল।

(২)

ভাৰত স্বাধীন হ'ল

স্বাধীনোত্তৰ ভাৰতবৰ্ষত উদ্যোগিক বিকাশ, আৰ্থ সামাজিক উন্নয়নৰ বাবে বিজ্ঞান আৰু প্ৰযুক্তিবিদ্যাৰ শিক্ষা-গৱেষণাত তদানীন্তন চৰকাৰে গুৰুত্ব আৰোপ কৰি বিজ্ঞান-কাৰিকৰী শিক্ষাৰ প্ৰসাৰৰ বাবে মনোনিৱেশ কৰে। বিজ্ঞান চৰ্চা -শিক্ষা, গৱেষণাৰ মানদণ্ড উন্নীতকৰণৰ বাবে শিক্ষানুষ্ঠান -গৱেষণাগাৰৰ সংখ্যাও বাঢ়িল। সকলোৱে বিশ্বাস কৰিছিল যে, বিজ্ঞান প্ৰযুক্তিবিদ্যাৰ শিক্ষাই ভাৰতবৰ্ষক এখন উন্নত দেশ হিচাপে বিশ্বৰ আগত প্ৰতিষ্ঠা কৰিব। ধৰ্মান্ধতা, মৌলবাদী চিন্তাধাৰা, অন্ধবিশ্বাস - কুসংস্কাৰ,জাতপাতৰ বৈষম্যৰ মকৰাজালৰ মাজত আৱদ্ধ হৈ থকা তৎকালীন সমাজখন কিছুপৰিমাণে মুক্ত হ'ব। ভাৰতবৰ্ষৰ বিভিন্ন প্ৰদেশত বিজ্ঞান শিক্ষা, কাৰিকৰী শিক্ষা-গৱেষণা ত্বৰান্বিত কৰিবৰ বাবে বিশ্ববিদ্যালয় ,মহাবিদ্যালয়, অভিযান্ত্ৰিক মহাবিদ্যালয় - বিশ্ববিদ্যালয়, গৱেষণাগাৰ স্থাপিত হ'ল, আন্তঃগাঁথনি উন্নত কৰা হ'ল যদিও ইয়াতো বৈষম্য নথকা নহয়। ১৯৫৮ইং চনত দেশৰ আৰ্থ সামাজিক ভেটি সবল কৰাৰ হ'কে বিজ্ঞান আৰু প্ৰযুক্তিবিদ্যাৰ গুৰুত্বপূৰ্ণ ভূমিকাৰ কথাটো উপলব্ধি কৰিয়েই ভাৰতবৰ্ষৰ সংসদত বৈজ্ঞানিক নীতি শীৰ্ষক এলানি প্ৰস্তাৱ(Scientific Policy Resolution) গ্ৰহণ কৰা হয়। প্ৰস্তাৱ সমূহ আছিল -

- দেশত বিজ্ঞান-প্ৰযুক্তি, বিজ্ঞান শিক্ষা আৰু গৱেষণাৰ বাবে ব্যৱস্থা গঢ়ি তোলা।
- বিজ্ঞান-প্ৰযুক্তিবিদ্যাৰ জ্ঞান আৰু প্ৰয়োগৰ সকলো সা-সুবিধা দেশৰ জনগণৰ বাবে আয়ত্ত কৰা।
- বিজ্ঞান শিক্ষা, কৃষি, উদ্যোগ প্ৰতিৰক্ষা আদি ক্ষেত্ৰত প্ৰয়োজনীয় মানব সম্পদ গঢ় দিয়া।
- বিজ্ঞান-প্ৰযুক্তিবিদ সকলৰ অৱদান ৰাষ্ট্ৰৰ বাবে গুৰুত্ব বুলি গণ্য কৰা।
- দেশৰ জনগণৰ মাজত বৈজ্ঞানিক মানসিকতা গঢ়ি তোলা।

এই নীতিৰ আধাৰত ১৯৭১ ইং চনত ভাৰতবৰ্ষত বিজ্ঞানভিত্তিক কাৰ্যসূচীৰে বিজ্ঞানক জনমুখী কৰা, বিজ্ঞান-কাৰিকৰী দিশত গৱেষণাৰ বিশেষ ব্যৱস্থা কৰা,গৱেষক সকলৰ প্ৰকল্পক আৰ্থিক

দিশত সহায় কৰা ইত্যাদি বিভিন্ন উদ্দেশ্য আগত ৰাখি বিজ্ঞান আৰু প্ৰযুক্তি বিভাগ খোলাৰ লগতে এই বিভাগৰ সুকীয়া মন্তালয়ো স্থাপন কৰা হ'ল।

যা হওঁক, উপৰোক্ত নীতিৰ আধাৰত মানৱ সম্পদ গঢ় লৈ উঠিল থিকেই কিন্তু সকলো প্ৰদেশত সমহাৰত নহ'ল। কাৰণ উচ্চ বিজ্ঞান- কাৰিকৰী শিক্ষা, গৱেষণাৰ প্ৰতিষ্ঠান, উদ্যোগ গঢ়ি তোলাৰ প্ৰচেষ্টা বিশেষ কেইখনমান প্ৰদেশৰ মাজতেই সীমাবদ্ধ হৈ থাকিল। উদাহৰণ আগবঢ়োৱাৰ প্ৰয়োজন নাই, সেই প্ৰদেশবোৰ ইংৰাজ সকলে তেওঁলোকৰ সুবিধাৰ্থে কিছু দিশত উন্নত কৰি থৈছিল। দেশীয় শাসক সকলেও সেই সুযোগ টোকেই গ্ৰহণ কৰিলে। সামান্য হ'লেও বিজ্ঞান শিক্ষাৰ জনপ্ৰিয়তা হয়তো বাঢ়িল কিন্তু বৈজ্ঞানিক নীতিৰ পঞ্চম প্ৰস্তাৱ অৰ্থাৎ সমগ্ৰ দেশৰ জনগণৰ মাজত বৈজ্ঞানিক মানসিকতা উন্মেষনৰ দিশটোও তল পৰি ৰ'ল। বিজ্ঞান শিক্ষাৰ প্ৰসাৰ আৰু জনমুখী কৰাৰ উদ্দেশ্যে বেচৰকাৰী ভাবে কিছু সংস্থাৰো জন্ম হ'ল। অসমৰ প্ৰসংগত ১৯৫৩ইং চনতেই গঠিত অসম বিজ্ঞান সমিতিৰ নাম এই ক্ষেত্ৰত উল্লেখযোগ্য।

(৩)

১৬ ফেব্ৰুৱাৰী, ১৯৮০ ইং চন(ভাৰতীয় বিজ্ঞান মানসিকতাৰ নগ্ন ৰূপ উন্মোচিত হ'ল)

দেশৰ সংসদত প্ৰস্তাৱিত আৰু গৃহীত বৈজ্ঞানিক নীতি সমূহৰ ক্ৰম থিৰাং কৰাৰ লগতে নীতি ৰূপায়ন কৰাত শাসক গোষ্ঠীৰ নীতিগত প্ৰচেষ্টাত আন্তৰিকতাৰ অভাৱ আছিল সেই দিশটোৰ নগ্ন ৰূপ উন্মোচিত হ'ল ১৯৮০ ইং চনৰ ১৬ ফেব্ৰুৱাৰী তাৰিখত। সেই দিনটোৰ কাহিনী বহলাই ব্যাখ্যা কৰাৰ প্ৰয়োজন নাই তথাপিও আলোচনাৰ প্ৰয়োজনতহে উল্লেখ কৰিব বিচাৰিছোঁ যে, সেই দিনটোত সৌৰজাগতিক পৰিঘটনা সূৰ্যগ্ৰহণ ভাৰতৰ পৰা দৃশ্যমান হৈছিল আৰু আমাৰ দেশৰ এক বৃহৎ অংশ সূৰ্যগ্ৰহণৰ সময়ছোৱাত (দুপৰীয়া সময়)দুৱাৰ খিৰিকী জপাই ঘৰৰ ভিতৰত আতংকগ্ৰস্ত হৈ সোমাই আছিল, দোকান পোহাৰ বন্ধ, খোৱা বোৱা বন্ধ, বহুতে সেই সময়ত পানী এটুপিও মুখত দিয়া নাছিল আৰু অন্যান্য মুখৰোচক কাহিনী। ভাৰতীয় মানসিকতাত বৈজ্ঞানিক সচেতনতাৰ দিশটোত অন্ধবিশ্বাস -কুসংস্কাৰত আবদ্ধ ভাৰতীয় সকল যে তিলমানো মুক্ত হোৱা নাই তাৰ প্ৰমাণ পোৱা গ'ল সেই দিনটোত। দেশখনক বৈজ্ঞানিক ভাবে স্বাক্ষৰ কৰাৰ প্ৰচেষ্টাৰ বিফলতাৰ স্পষ্ট খতিয়ান দাঙি ধৰিছিল ভাৰতীয় জনগণে। জনগণক দোষাৰোপ কৰিব বিচৰা নাই, দৰাচলতে অন্ধবিশ্বাস- কুসংস্কাৰে আৱৰা দেশখনত সূৰ্যগ্ৰহণৰ ভয়াৱহতাক লৈ দেশবাসীক আতংকিত কৰিবৰ বাবে অপপ্ৰচাৰ চলোৱা হৈছিল, জ্যোতিষী সকলে উঠি পৰি লাগিছিল ভুৱা বিশ্লেষণেৰে মানুহক আতংকিত কৰাত। আমি তেতিয়া প্ৰাক- বিশ্ববিদ্যালয় শ্ৰেণীৰ ছাত্ৰ,সেই

সময়ত প্ৰচাৰ মাধ্যম বুলিবলৈ ৰেডিঅ' আৰু কেইখনমান বাতৰি কাকত। বেচৰকাৰী সংস্থা, বিজ্ঞানী সকলেও মানুহক আতংকিত নহ'বলৈ আহ্বান জনালে যদিও ফলপ্ৰসূ নহ'ল। এই সৌৰজাগতিক পৰিঘটনা পৰ্যবেক্ষণ কৰিবলৈ আৰু গ্ৰহণৰ সময়ছোৱাত চৰাই চিৰিকতিৰ, জীৱ জন্তুৰ আচাৰ ব্যৱহাৰ নিৰীক্ষণ কৰিবলৈ বিভিন্ন দেশৰ বিজ্ঞানী সকলে ভাৰতীয় মানুহৰ আচাৰ ব্যৱহাৰ দেখি সেয়াই গৱেষণাৰ বিষয়বস্তু কৰা বুলিও পিছদিনাৰ বাতৰিকাকতত কোনোবাই কৰা তিপ্পনী পঢ়া মনত পৰে। সমগ্ৰ বিশ্বৰ আগত ১৬ ফেব্ৰুৱাৰী ১৯৮০ ইং দিনটোত ভাৰতীয় বিজ্ঞান মানসিকতাৰ নগ্ন ৰূপ প্ৰকাশ হোৱা বুলিও ক'ব পাৰি।

(৪)

দেশ সজাগ হ'ল

১৯৮০ইং চনৰ ১৬ ফেব্ৰুৱাৰীৰ ঘটনাটোত চৰকাৰে বোধহয় অনুধাৱন কৰিলে যে বৈজ্ঞানিক নীতি প্ৰস্তাৱত বৈজ্ঞানিক মানসিকতা উন্মেষৰ বাবে প্ৰস্তাৱ লোৱা হ'ল থিকেই কিন্তু সীমিত পৰিসৰত বিজ্ঞান- কাৰিকৰী শিক্ষা, গৱেষণা আৰু আন্তঃগাঁথনি উন্নয়নত অধিক মনোনিৱেশ কৰাৰ ফলতেই বিজ্ঞান প্ৰচাৰ, বিজ্ঞান জনমুখী কৰাৰ প্ৰয়াস, বৈজ্ঞানিক সচেতনতাবোধৰ সৃষ্টি, বৈজ্ঞানিক মানসিকতাৰ উত্তৰণ ইত্যাদি বিষয়বোৰ তল পৰি ৰ'ল। ১৯৮৩ চনত এছিয়া আৰু প্ৰশান্ত মহাসাগৰীয় দেশসমূহৰ কাৰণে ইউনেস্কোৱে গ্ৰহণ কৰা 'সকলোৰ বাবে বিজ্ঞান'(Science for All) আঁচনি খন গ্ৰহণ কৰাৰ পিছতহে ভাৰতবৰ্ষত চৰকাৰী পৃষ্ঠপোষকতাত কিছু অনুষ্ঠানৰ জন্ম হ'ল। ১৯৮৬ চনত কেন্দ্ৰীয় চৰকাৰৰ বিজ্ঞান আৰু প্ৰযুক্তি বিভাগৰ অন্তৰ্গত ৰাষ্ট্ৰীয় বিজ্ঞান আৰু প্ৰযুক্তিবিদ্যা সঞ্চাৰ সংস্থা গঠিত হ'ল। ১৯৮৬ চনৰ পৰা ২৮ ফেব্ৰুৱাৰী দিনটো ৰাষ্ট্ৰীয় বিজ্ঞান দিৱস হিচাপে পালন কৰাৰ সিদ্ধান্ত গ্ৰহণ কৰা হয়। ১৯৮৭ চনত এই সংস্থাৰ উদ্যোগ আৰু দেশৰ বিভিন্ন অঞ্চলৰ স্বেচ্ছাসেৱী সংগঠনৰ সহযোগত সমগ্ৰ দেশজুৰি বিজ্ঞান জনমুখী কৰাৰ উদ্দেশ্যে 'ভাৰত জনবিজ্ঞান জাঠা' নামৰ এক বিশেষ বিজ্ঞান প্ৰচাৰৰ কাৰ্য্যসূচী অনুষ্ঠিত কৰা হল। প্ৰচাৰৰ মাধ্যম হিচাপে থাকিল সুকুমাৰ কলা, নৃত্য-গীত, লোক কলাকৃষ্টি ইত্যাদি। অসম বিজ্ঞান সমিতিয়েও এই জাঠাত মূখ্য ভূমিকা পালন কৰিছিল। ৰাষ্ট্ৰীয় বিজ্ঞান আৰু প্ৰযুক্তিবিদ্যা সঞ্চাৰ সংস্থাৰ অধীনত বিজ্ঞান জনপ্ৰিয়কৰণৰ লক্ষ্যেৰে কাম কৰা স্বেচ্ছাসেৱী সংগঠনসমূহৰ নেটৱৰ্ক গঠন কৰি বিজ্ঞান শিক্ষা, প্ৰচাৰ, , জনপ্ৰিয়কৰণ, অন্ধবিশ্বাস দূৰীকৰণ ইত্যাদি উদ্দেশ্য আগত ৰাখি বিভিন্ন কাৰ্য্যক্ৰমৰ আঁচনি প্ৰস্তুত কৰি সমগ্ৰ দেশজুৰি নেটৱৰ্কৰ মাধ্যমত আঁচনি ৰূপায়ণ কৰিবলৈ ধৰিলে। ১৯৮৯ইং চনত কেন্দ্ৰীয় চৰকাৰৰ বিজ্ঞান আৰু

প্ৰযুক্তিবিভাগৰ অধীনত বিজ্ঞান প্ৰসাৰ নামৰ সংস্থা ও গঠন হ'ল। উদ্দেশ্য একেটাই। সমগ্ৰ দেশত কেইবা হাজাৰ 'ভিপনেট বিজ্ঞান ক্লাব' গঠন কৰা হ'ল। শিশু সকলৰ মন বিজ্ঞান মানসিকতাৰ বীজ ৰোপণ কৰাৰ লক্ষ্য আৰু উদ্দেশ্যে ১৯৯৩ চনৰ পৰা আৰম্ভ হোৱা ৰাষ্ট্ৰীয় শিশু বিজ্ঞান সমাৰোহৰ কাৰ্যসূচীৰ ধাৰা বৰ্তমান লৈকে চলি আছে। ইউনেস্কোয়ে বিভিন্ন সময়ত ঘোষণা কৰা বিজ্ঞান জনপ্ৰিয় বিষয়ক বৰ্ষ ঘোষণা কৰি সেই সম্পৰ্কে যুগুতোৱা কৰ্মআঁচনিত ভাৰতবৰ্ষেও ৰাষ্ট্ৰীয় বিজ্ঞান আৰু প্ৰযুক্তিবিদ্যা সঞ্চাৰ সংস্থা, বিজ্ঞান প্ৰসাৰৰ দ্বাৰা বছৰ যোৰা কাৰ্যক্ৰমো অনুষ্ঠিত কৰে যেনে বিজ্ঞান সজাগতা বৰ্ষ (২০০৪), পৃথিৱী গ্ৰহৰ বছৰ (২০০৭-০৮-০৯), জীৱবৈচিত্ৰ্যবৰ্ষ (২০১০) ইত্যাদি। বিশ্ব পৰিৱেশ দিৱস, প্ৰযুক্তি দিৱস এনেদৰে বিভিন্ন দিৱস উদযাপন কৰাৰ মাজেৰেও সচেতনতা বৃদ্ধিৰ প্ৰচেষ্টা আৰু পৰিৱেশ অব্যাহত আছে।

তথ্যখিনি দাঙি ধৰাৰ কাৰণ হ'ল যদি ইয়াৰ পিছত কোনোবাই ভাবে যে দেশ বৈজ্ঞানিক ভাবে স্বাক্ষৰ হ'ল বা হোৱাৰ দিশত নাইবা শিশু সকলৰ মাজত বিজ্ঞান মানসিকতাৰ বীজ ৰোপণ হ'ল যেতিয়া, দেশ অন্ধবিশ্বাসৰ মকৰাজালৰ পৰা মুক্ত হ'ল তেতিয়া হ'লে সেই সিদ্ধান্ত অত্যন্ত দুৰ্বল হ'ব। বিজ্ঞান কৰ্মী সকলৰ সততা, আন্তৰিকতাৰ হয়তো ত্ৰুটি নাছিল বা এতিয়াও নাই ১৯৯৫ চনলৈ উভতি যাব লাগিব।

(৫)

১৯৯৫ চনত কি হ'ল?

দেশত যেতিয়া বিজ্ঞান কৰ্মী সকলে উৎসাহেৰে ওপৰোক্ত কাৰ্য্যক্ৰমবোৰ আগবঢ়াবলৈ ধৰিলে, তেতিয়াই এক বৃহৎ গোষ্ঠী শংকিত হ'ল। দেশখনত জাত পাতৰ হিচাপ এখন আছে লগতে আগতেই উল্লেখ কৰিছোঁ শিক্ষাৰ বিকাশ সমগ্ৰ দেশত সমহাৰত নহয়। ধৰ্মবিশ্বাস থকাটোত কোনো আপত্তি নাই কিন্তু গোঁড়ামী আছে। বৈজ্ঞানিক যুক্তিৰ কথাবোৰ বুজি পালে জনগনে প্ৰশ্ন কৰিবলৈ শিকিব, জাত পাতৰ কথাবোৰ পাহৰি যাব, বৈষম্যৰ ওপৰত, মূল সমস্যাৰ ওপৰত প্ৰশ্ন কৰিব। প্ৰশ্নবোৰ এফলীয়াকৈ ৰখা অসুবিধা হ'ব। এজেণ্ডা মতে আগবাঢ়িবলৈ অসুবিধা হ'ব। ফলত অন্ধবিশ্বাস, অশিক্ষাটোক মূলধন হিচাপে ব্যৱহাৰ কৰি চলি থকা কাৰ্য্যক্ৰমৰ আদৰ্শ, যুক্তিৰ বিপক্ষে মানুহক বিপথে পৰিচালিত কৰিবৰ বাবেও এচাম উঠি পৰি লাগি গ'ল। ১৯৯৫ ইং চনৰ ২১ চেপ্টেম্বৰ তাৰিখে বিশেষ এক দেৱতাৰ মন্দিৰৰ সন্মুখত লানি নিছিগা কোতুহলী মানুহৰ শাৰী, সকলোৰে হাতেত এগিলাচ কৈ হ'লেও গাখীৰ। সুপৰিকল্পিত ভাবে বিজ্ঞানৰ

নিয়ম-নীতি, সূত্র প্রয়োগ কৰি তথাকথিত অলৌকিক ঘটনা হিচাপে দেশৰ মানুহৰ হতুৱাই মাটিৰ মূৰ্তিক গাখীৰ খুওৱা হ'ল। মানুহৰ আৱেগত বৈজ্ঞানিক চিন্তাতকৈ ধৰ্মীয় বিশ্বাসে প্ৰাধান্য পালে। পলমকৈ হ'লেও মানুহে বুজিছিল যে সেই ঘটনাৰ ভাওতাবাজীৰ বাহিৰে একো নহয় অৱশ্যে গোটেই ঘটনাৰ সফলতাৰে ৰূপায়ন কৰাৰ আঁৰত নিঃসন্দেহে এটা বৃহৎ নেটৱৰ্কে কাম কৰিবই লাগিব। বহুতো সুযোগ সন্ধানী ব্যক্তিয়ে সেইদিনাখন কেনেদৰে গাখীৰৰ যোগান ধৰি ব্যৱসায় কৰিছিল তাৰো বহুতো কাহিনী আছে। পৰৱৰ্তী সময়ত ২০০৬ চনৰ ২১ আগষ্ট আৰু ২০১০ চনৰ ২৩ চেপ্টেম্বৰ তাৰিখেও উত্তৰ প্ৰদেশৰ বেৰেইলিত এনেধৰণৰ ঘটনা সংগঠিত হৈছিল, পিছলৈ কেইবাখনো ৰাজ্যত এই ঘটনা সংগঠিত হ'ল আচলতে কৰোৱা হ'ল...মানুহৰ সমাগম হ'ল। সেই সময়ছোৱাত এক বছৰমান বিৰতিৰ মূৰে মূৰে এই গাখীৰ খুওৱা কাৰবাৰ বোৰ অঞ্চল বিশেষে সঘনাই ঘটোৱা হৈছিল, তথ্যবোৰ খুচৰিলেই পাব। এনেধৰণৰ বিভিন্ন অলৌকিক কৰ্ম কাণ্ড আজিৰ দিনলৈকে অব্যাহত আছে।

অৱশ্যে আশাৰ ৰেঙনি দেখা গ'ল ১৯৯৫ চনৰ ২৪ অক্টোবৰ তাৰিখৰ সূৰ্য গ্ৰহণৰ সময়ছোৱাত। এইবাৰ ওলোটো ছবি, ঘৰৰ ভিতৰত সোমাই থকাৰ সলনি বিজ্ঞানী, বিজ্ঞান কৰ্মী, শিক্ষক সকলৰ লগত ছাত্ৰ ছাত্ৰী অভিভাৱক সকল ওলাই আহিল। বিজ্ঞান সন্মত পদ্ধতিৰে সূৰ্য গ্ৰহণ প্ৰত্যক্ষ কৰিবলৈ। আতংকেৰে নহয় বিস্ময় আৰু জনাৰ আগ্ৰহেৰে বিশেষ ভাবে সাঁজি উলিওৱা চহমা আৰু অন্যান্য প্ৰক্ৰিয়াৰে দেশবাসীয়ে পৰিঘটনাটো প্ৰত্যক্ষ কৰি অভিভূত হ'ল। ৰাষ্ট্ৰীয় বিজ্ঞান আৰু প্ৰযুক্তিবিদ্যা সঞ্চাৰ সংস্থা, বিজ্ঞান প্ৰসাৰৰ উদ্যোগ, স্বেচ্ছাসেৱী সংগঠন সমূহৰ প্ৰচাৰ আৰু কাৰ্যসূচী লগতে দূৰদৰ্শনত লাইভ সম্প্ৰচাৰ, ইতিবাচক আলোচনা, গ্ৰহণৰ সময়ছোৱাত বিভিন্ন অঞ্চলত মিঠাই বিতৰণ ইত্যাদি কাৰ্যসূচীৰে ক'বলৈ গ'লে এক উৎসৱ মূখৰ পৰিৱেশ। বিজ্ঞান প্ৰচাৰ প্ৰসাৰৰ অবিৰত যাত্ৰাই এই সাফল্যৰ মূল চাবি কাঠি বুলি ক'লে ভুল নহ'ব। অৱশ্যে সূৰ্যগ্ৰহণৰ সময়ছোৱাত উপৰাসে থকা, খাদ্যবস্তু পেলাই দিয়া, গা - ধোৱা পৰ্বৰ অনুষ্ঠানবোৰ ঠিকেই থাকিল তথাপিও কিছু পৰিমাণে ১৯৮০ চনৰ কলংক মোচন হ'ল। তাৰ পিছৰে পৰা ২০২০ৰ সূৰ্যগ্ৰহণ লৈকে এই বিষয়ে আগৰ তুলনাত তিনিগুন চাৰিগুন উৎসাহেৰে এই প্ৰাকৃতিক পৰিঘটনা 'চেলিব্ৰে'ট' কৰিবলৈ ছাত্ৰ ছাত্ৰী সকলে ঘৰৰ পৰা ওলাই আহিছে। পৰিৱেশ-প্ৰকৃতি সংৰক্ষণৰ ক্ষেত্ৰতো সজাগতা, বিজ্ঞান সন্মত আঁচনি বৃদ্ধি পাইছে।

(৬)

অন্ধবিশ্বাস জীয়াই ৰখা হয় নেকি??

পাতনিতেই উল্লেখ কৰিছোঁ বিভিন্ন ঐতিহাসিক কাৰণত ভাৰতীয় সমাজত অন্ধবিশ্বাস -কুসংস্কাৰ মৌলবাদী চিন্তাধাৰাই খোঁপনি পুতি লৈছিল। ১০-২০-৩০ বছৰৰ কাৰ্য্যক্ৰমণিকাৰে এই খুঁটি উঘলাটো সম্ভৱ নহয়--এয়া এটা দীৰ্ঘম্যাদী প্ৰকল্প। দেশৰ সকলো অঞ্চলত সমহাৰত শিক্ষাৰ বিকাশ, বৈজ্ঞানিক অনুষ্ঠান প্ৰতিষ্ঠান স্থাপন কৰা, জাত পাতৰ বৈষম্য, শ্ৰেণী বৈষম্য, ধৰ্মীয় গোঁড়ামী আঁতৰোৱাৰ আন্তৰিকতা থাকিলে চাগৈ হ'লহেতেন। কথাটো এই বাবেই উল্লেখ কৰিছোঁ যে, দেশত বিজ্ঞান জনপ্ৰিয়কৰণ, বিজ্ঞান মানসিকতা প্ৰসাৰৰ বাবে বিভিন্ন কৰ্ম আঁচনিৰে চলি থকা বিজ্ঞান আন্দোলনৰ সমান্তৰালে অন্ধবিশ্বাস-কুসংস্কাৰ জীয়াই ৰখাৰ উদ্দেশ্যে ঐশ্বৰিক, অলৌকিক আখ্যা দি অবৈজ্ঞানিক চিন্তাপ্ৰসূত কৰ্ম-কান্ড মাজে সময়ে বৃদ্ধিৰ প্ৰৱণতাই গা কৰি উঠা পৰিলক্ষিত হয়। এনেবোৰ কৰ্ম-কান্ডৰ একমাত্ৰ উদ্দেশ্য হ'ল শাৰীৰিক, মানসিক ভাবে দুৰ্বল এচাম মানুহক বিপথে পৰিচালিত কৰা, আঁৰত থাকে সেইসকল গোষ্ঠী যিসকলে মানুহ সচেতন হোৱাটো নিবিচাৰে, মানুহ সচেতন হ'লেই তেওঁলোকৰ স্বাৰ্থ পূৰণ হোৱাত বিঘিনি ঘটিব। ভাৰতবৰ্ষৰ সামাজিক-ৰাজনৈতিক অধ্যায়বোৰৰ পূৰণি পৃষ্ঠাবোৰ খুঁচৰিলে অলেখ তথ্য পোৱা যাব। নহ'লে ইমানবোৰ আঁচনিৰ পিছতো মাটিৰ মূৰ্ত্তিয়ে অকস্মাতে এদিনতেই শ শ লিটাৰ গাখীৰ পান কৰিব পাৰে নে? সাগৰৰ লুণীয়া পানীৰ সোৱদ হঠাতে মিঠা হৈ যায় নে? তাবিজ-মাদুলীৰ ব্যৱসায়ীয়ে মুকলি বজাৰত ব্যৱসায় কৰাৰ সুযোগ পায় নে? ড° নৰেন্দ্ৰ দাভোলকাৰৰ দৰে এগৰাকী ৬৭ বছৰীয়া মৃদুভাষী সমাজকৰ্মীক ৰাজপথত গুলীয়াই হত্যা কৰা হয় নে? তেওঁৰ দোষ কি আছিল? তেওঁ বিচাৰিছিল অন্ধবিশ্বাস আৰু ভাওতাবাজী দূৰীকৰণৰ বাবে এখন আইন প্ৰণয়ন? অসমৰ প্ৰসংগত মালুফকিৰ, ফুঁবাবা, টিংকুডেকা, স্বপ্ন প্ৰদত্ত ঔষধৰ একমাত্ৰ অধিকাৰী অৱতাৰ ৰূপী স্বয়ম্ভু চিকিৎসকৰ আৱিৰ্ভাৱ সৌ সিদিনাৰ কাহিনী। সৌৰজাগতিক পৰিঘটনাৰ বৈজ্ঞানিক বিশ্লেষণ, সূৰ্যকেন্দ্ৰীক বিশ্বতত্ত্ব প্ৰতিষ্ঠাৰ পিছতো জ্যোতিষশাস্ত্ৰৰ পণ্ডিত সকলৰ দপদপনি, ব্যৱসায় চলি থকাটোৱে বাৰু কি সূচায়? মঙল/শনি/বৃহস্পতি গ্ৰহৰ পৰা অহা কোনো ধৰনৰ ৰশ্মিয়েই আমাৰ ভাগ্য, আমাৰ জীৱন নিয়ন্ত্ৰণ কৰাৰ কোনো প্ৰতিষ্ঠিত বৈজ্ঞানিক তথ্য-তত্ত্ব নাই তথাপিও বিশেষ ধৰণৰ দামী ৰত্নখচিত আঙঠি পিন্ধোৱাই গ্ৰহৰ ৰশ্মিক নিয়ন্ত্ৰণ কৰি ভাগ্য চকৰি সলোৱাৰ অপচেষ্টা আজিও অব্যাহত। উদ্দেশ্য, শাৰীৰিক-মানসিক ভাবে দুৰ্বল মানুহৰ পৰা অৰ্থ উপাৰ্জন কৰা। ৩৬৫ দিনৰ প্ৰতিটো দিনতেই শুভ-অশুভ ক্ষনৰ কোনো বিজ্ঞান সন্মত ব্যাখ্যা নথকাসত্ত্বেও পঞ্জিকাৰ ব্যৱসায়? বিয়া, যাত্ৰা শুভকামত সহযোগ কৰা সকলৰ কথা নকলোৱেই যেনিবা। বাতৰি কাকতৰ ৰাশিফল শিতান, দূৰদৰ্শনত উক্ত বিষয়ৰ ভুৱা বিজ্ঞানী

সকলৰ সমাদৰ, শিক্ষিত মানুহেৰে গিজগিজাই থকা ভাৰতবৰ্ষৰ বিভিন্ন চহৰত জ্যোতিষী সকলৰ ব্যৱসায়ত উত্থান আৰু ৰাজনৈতিক নেতা, সমাজত প্ৰতিপত্তি থকা ব্যক্তিসকলৰ জ্যোতিষীৰ শৰণাপন্ন হোৱা ইত্যাদিয়ে কি সূচায়? গতিকে কোনশ্ৰেণীৰ মানুহে জ্যোতিষ বিশ্বাস জীয়াই ৰখাত অৰিহণা যোগায় সেয়া সহজেই অনুমেয়। শ্রম কৰি খোৱা মানুহৰ দামী আঙঠি পিন্ধাৰ অৰ্থ ক'ত?। ডাইনী তন্ত্ৰ, ডাইনী বিশ্বাস মধ্যযুগৰ পৰা ইউৰোপৰ নৱজাগৰণৰ সময়ছোৱাত খৃষ্টধৰ্মৰ ছদ্মছায়াত, পৃষ্ঠপোষকতাত চলি থকাৰ এক বিশাল ইতিহাস আছে। ভাৰতবৰ্ষৰ দৰে অনুন্নত দেশত এই বিশ্বাস থকাটোৱেই স্বাভাৱিক। শিক্ষাৰ অভাৱেই হওঁক নাইবা চিন্তাৰ দীনতাই হওঁক নাইবা লোকবিশ্বাসৰ ফলতেই হওঁক এচাম মানুহৰ মনত ডাইনী তন্ত্ৰ -মন্ত্ৰ ইত্যাদিৰ এনেদৰে দকৈ শিপা গজাইছে যে ইয়াৰ পৰা তেওঁলোকক মুক্ত কৰা কষ্টসাধ্য কাম। তেওঁলোকৰ বিশ্বাস যে এজন মানুহৰ শৰীৰত যদি ডাইনী লম্ভে তেন্তে তেওঁ সমাজৰ অপায় - অমংগল ঘটাব পাৰে, আনৰ মৃত্যুৰ কাৰণো হ'ব পাৰে। এই চামৰ মাজত ক্ষুদ্ৰ সংখ্যকহে ডাইনী হত্যা হ'বলৈ সমৰ্থন জনাই জেল জৰিমনাকো ভ্ৰক্ষেপ নকৰে কাৰণ তেওঁলোকে তেনেদৰেই ভাবি লৈছে যে ডাইনী হত্যা সমাজৰ হিতৰ বাবেই কৰা কাম। আন এচামে ডাইনী তন্ত্ৰ মন্ত্ৰত বিশ্বাস কৰে কিন্তু মানুহক হত্যা কৰাৰ দৰে অপৰাধত লিপ্ত হোৱাৰ মানসিকতা নাই। এই দুই শ্ৰেণীৰ মানুহৰ বিশ্বাসক মূলধন হিচাপে লৈ কাৰোবাক ডাইনী সজোৱা হয় নাইবা কাৰোবাৰ শৰীৰত ডাইনীয়ে লম্ভা বুলি আপবাদ জাপি দিয়াৰ আঁৰত থাকে ব্যক্তিগত স্বার্থ, ৰাজনৈতিক স্বার্থ আৰু বহুতো নকবলগীয়া কথা। নহ'লে নো কোনোবা ৰাজনৈতিক কৰ্মী, সমাজ কৰ্মী, মহাবিদ্যালয়ৰ অধ্যক্ষক ডাইনী সজোৱা হয় নে? তালিকাখন দীঘল হ'ব বুলিয়েই উল্লেখ নকৰিলো। সাধাৰণ মানুহৰ অজ্ঞতা, বিশ্বাসৰ সুযোগ লৈ কাৰোবাৰ বিৰুদ্ধে ডাইনী অপবাদেৰে পৰিকল্পিত ভাবে মানুহখিনিক উচটাই বিদ্যালয় মহাবিদ্যালয়ৰ দেওনা পাৰ হোৱা ক্ষমতালোভী এচামেই এনেধৰণৰ কৰ্মকান্ডৰ মূল হোতা। অভিজ্ঞতাৰ পৰাই ক'ব বিচাৰিছোঁ যে জনজাতীয় মানুহৰ মাজতেই এনেধৰণৰ বিশ্বাস সীমাবদ্ধ এনে নহয়, ই এক অপপ্ৰচাৰ। কাৰণ এনেধৰণৰ অপপ্ৰচাৰ আৰু এই বিশ্বাসৰ পৰা স্বজাতিক মুক্ত কৰাৰ ঐক্যবদ্ধ প্ৰচেষ্টাত জনজাতীয় লোক সকল চামিল নহ'লহেতেন। ক্ষেত্ৰভিত্তিক অভিজ্ঞতাৰ পৰাই ক'ব বিচাৰিছোঁ যে সকলো সময়তেই শিক্ষা -জ্ঞান , স্বাস্থ্য সেৱা ইত্যাদিৰ অভাৱেই অন্ধবিশ্বাস বৰ্তি থকাৰ কথাটো মোৰ বোধেৰে সম্পূৰ্ণ শুদ্ধ নহয়, আংশিক ভাবে হয়তো হ'ব পাৰে। অন্ধবিশ্বাস জীয়াই ৰখা হৈছে। মানুহক মানসিক, আৰ্থিক, সামাজিক ভাবে শোষণ

কৰা, বৌদ্ধিক চিন্তা চৰ্চাৰ পৰা আঁতৰত ৰাখিবৰ বাবেই অন্ধবিশ্বাস জীয়াই ৰখা হৈছে। অধিক মন্তব্য নিষ্প্ৰয়োজন।

(৭)

সামৰণি (লক্ষ্য কিমান দূৰ?)

বিজ্ঞান প্ৰচাৰ -প্ৰসাৰৰ ধাৰাবাহিকতাৰ সৈতে ক্ষুদ্ৰ পৰিসৰত জড়িত বাবেই দৃঢ়তাৰেই ক'ব খোজোঁ যে বিজ্ঞান শিক্ষাৰ প্ৰসাৰ, বৈজ্ঞানিক চিন্তাচৰ্চাৰ ধাৰাৰ অগ্ৰগতি, বিজ্ঞান জনপ্ৰিয় হোৱা নাই নাইবা দেশ বৈজ্ঞানিক ভাবে স্বাক্ষৰ হোৱা বুলি ভবাটোও সঠিক সিদ্ধান্ত নহ'ব। কৃষিকাৰ্যত বিজ্ঞান-প্ৰযুক্তিৰ ব্যৱহাৰ, বিজ্ঞান শিক্ষাৰ প্ৰসাৰ, নৱপ্ৰজন্মৰ মাজত যুক্তিবাদী চিন্তাধাৰা আৰু বিজ্ঞান মনষ্কতা বৃদ্ধি, পৰিৱেশ -প্ৰকৃতি সংৰক্ষণৰ বাবে সজাগ হোৱাটোৱো পৰিলক্ষিত হৈছে। বিজ্ঞান আন্দোলনৰ সফলতাৰ কাহিনী আৰু বিফলতাৰ কাৰণবোৰ সামান্য উল্লেখ কৰিছোঁ কিন্তু আশংকা এটাও নথকা নহয়। বৰ্তমান ভাৰতবৰ্ষৰ সামাজিক-ৰাজনৈতিক প্ৰেক্ষাপটত বিভিন্ন কাৰ্যক্ৰমনিকাৰে ভৱিষ্যত প্ৰজন্মৰ মাজত বিজ্ঞান মানসিকতাৰ উত্তৰণৰ যি বীজ ৰোপণ কৰাৰ প্ৰচেষ্টা অব্যাহত আছে, এয়া অদূৰ ভৱিষ্যতে সমহাৰত অংকুৰণ হ'ব নে? বীজ অংকুৰিত হ'লেও সাৰপানী যোগান ধৰি পুলিবোৰ ডাঙৰ দীঘল কৰাৰ যৌথ প্ৰচেষ্টাত হেঙাৰ হিচাপে থিয় দিয়া চামৰ বিৰুদ্ধে আমাৰ কৰিবলগীয়া কাম কিবা আছে নে? কাৰণ নৱপ্ৰজন্মৰ মাজত ফেচিষ্ট দৃষ্টিভংগীৰে বৌদ্ধিক দৈন্যতা সৃষ্টিৰ প্ৰচেষ্টাও বৰ্তমানে অব্যাহত আছে। শংকা এইবাবেই যে অবৈজ্ঞানিক চিন্তা-চৰ্চাৰ প্ৰসাৰ আৰু প্ৰচাৰত অহৰহ ব্যস্ত মানুহবোৰ সংখ্যাগতভাবে সংখ্যাগুৰু। তেওঁলোক বাহুবল-ধনবল আৰু অইন অইন বলেৰেও বলীয়ান। শিশু কিশোৰ ছাত্ৰ- ছাত্ৰীৰ মনক বিকৃত কৰাৰ বাবে এওঁলোক যথেষ্ট বিজ্ঞান মানসিকতাৰ বীজ ৰোপণ কৰি অংকুৰিত পুলিবোৰ কলিতেই মোহাৰি পেলাবলৈ এই মানুহ বোৰে দ্বিধাবোধ নকৰিব। অন্ধবিশ্বাস, কুসংস্কাৰ, বিভিন্ন গোঁড়ামীৰে আৱৰা দেশখনত বিজ্ঞান আন্দোলনৰ বিভিন্ন কাৰ্যক্ৰমত বিজ্ঞান কৰ্মীৰ ছদ্মৱেশত ঘোৰ অন্ধবিশ্বাসী, কুসংস্কাৰাচ্ছন্ন, ধৰ্মীয় গোঁড়ামী, জাত পাতৰ গোঁড়ামী ইত্যাদি দৃষ্টিভংগী সম্পন্ন চৰকাৰী-বেচৰকাৰী পৰ্যায়ৰ ব্যক্তি সকলো যে সোমাই থকা নাই তাৰ নিশ্চয়তাও দিব নোৱাৰি সেয়া হ'লে বিজ্ঞান আন্দোলন বাস্তৱ দৃষ্টিভংগীৰে পৰিচালিত হ'ব কেনেকৈ? বৰ্তমানৰ ই-যুগৰ ছাত্ৰ ছাত্ৰী সকলৰ চকু কম বয়সৰ পৰাই মেল খায়, ভাল বেয়া আলোচনা কৰিব বিচৰা নাই কিন্তু তেওঁলোকৰ দৃষ্টি সজাগ, কান সতৰ্ক। এওঁলোকক স্বাধীনভাবে চিন্তা-চৰ্চা কৰাৰ অৱকাশ দিয়া, বিজ্ঞান আন্দোলনৰ কাৰ্যসূচীত অংশগ্ৰহণ কৰোৱাটো সময়ৰ দাবী থিকেই আছে, বিভিন্ন

আঁচনিৰ মাধ্যমে কৰোৱাৰ প্ৰক্ৰিয়াও অব্যাহত কিন্তু বিজ্ঞান প্ৰযুক্তি ৰাষ্ট্ৰৰ দ্বাৰা পৰিচালিত হওঁতে বিজ্ঞান প্ৰযুক্তিৰ অপব্যৱহাৰ লগতে ব্যৱহাৰ সাধাৰণ মানুহক যদি উপেক্ষা কৰে তেন্তে বিজ্ঞান জনপ্ৰিয় কৰাটোও টান হ'ব। পৰিৱেশ -প্ৰকৃতিৰ সংৰক্ষণৰ ক্ষেত্ৰতো এই দিশটো গুৰুত্বপূৰ্ণ। মানৱীয়, বৈজ্ঞানিক দৃষ্টিত বিজ্ঞান জনমুখী কৰাৰ প্ৰচেষ্টাই বিজ্ঞান মানুহৰ কামত আহিলেহে বিজ্ঞান, বৈজ্ঞানিক চিন্তা চৰ্চাক মানুহে আদৰি ল'ব। সেয়েহে প্ৰশ্ন থাকি যায়, লক্ষ্য কিমান দূৰ??

শেষত ইতিবাচক দৃষ্টিৰেই সামৰিব বিচাৰিছোঁ যে বিজ্ঞান প্ৰচাৰ প্ৰসাৰ অভিযানৰ মাজতো পৰোক্ষভাবে বিৰোধিতা থাকিবই, সেইবোৰ প্ৰতিহত কৰাটোও বৰ্তমান দেশৰ পৰিস্থিতিত এক ডাঙৰ প্ৰত্যাহ্বান। তথাপিও জনসাধাৰণৰ মাজত থকা প্ৰচলিত ধাৰণা, বিশ্বাস আদিৰ বিজ্ঞানসন্মত বিশ্লেষণ, ব্যাখ্যা আৰু মানৱীয় দৃষ্টিত গুৰুত্ব দি বেচৰকাৰী পৰ্যায়ত হ'লেও সকলোৱে আগবাঢ়িলে হয়তো লক্ষ্য পূৰণ হ'ব। নিজে আশাবাদী হোৱা লগতে আনকো আশাবাদী কৰি তোলাটোৱো বিজ্ঞান কৰ্মীৰ প্ৰাথমিক কৰ্তব্য আৰু দায়িত্ব।
